

М. С. Тимошик

Видавництва

ВИДАВНИЦТВА – спеціалізовані підприємства, основним видом діяльності яких є підготовка і випуск видавничої продукції. В. в Україні з'явилися з початком друкар. справи й розгорнули діяльність у зв'язку з поживленням нац.-культур. руху. У 18 ст. В. в Україні під впливом рос. уряд. заборон занепали. Із відродженням укр. нац. руху у 1-й пол. 19 ст. книги з'являються у рос. В. або заходами окремих укр. меценатів. Після перерви, спричиненої уряд. заходами, пов'яз. із викриттям Кирило-Мефодіїв. братства 1847, видавн. діяльність поживавилася на поч. 60-х рр. Заборони 1863 і 1876 зробили майже неможливою системат. видавничу роботу у межах Рос. імперії. Книжки укр. авторів (за винятком окремих видань) друкувалися за кордоном (переважно у Відні, Женеві). В Галичині, де не було уряд. заборон, після перших епізодич. спроб у 1830-х рр. (М. Лучкай, О. Левицький, М. Шашкевич), 1848 засн. В. «Галицько-Руська матиця». 1877 створ. В. «Просвіта». Москофіл. кола заснували В. «Об-ва ім. Качковського» (від 1874). У 1860–80-х рр. видавн. діяльність почали часописи, Руське пед. товариство, В. отців Василіян у Жовкві (Львівщина, 1895), політ. партії. Підручники видавали: В. книжок шкільних, «Просвіта», НТШ. Виходили серії видань, зокрема «Дрібна б-ка» (за редакцією І. Франка, 1877–81), «Б-ка найзнаменитіших повістей» (1881–1900), «Новітня б-ка» Ф. Федорцева (1912–23), «Заг. б-ка» Я. Оренштайна (1903–18), «Загальна книгозбірня» Д. Николишина (1914–33), «Руська істор. б-ка» (1886–1904), «Укр.-руська б-ка» НТШ. На Буковині товариство «Руська бесіда» видало серію «Б-ка для молоді, селян і міщанства»; підручники – товариство «Руська школа». На Закарпатті діяли В. «Литературное заведение Пряшовское» (1850), «Об-во св. Василя Великого» (1864–1902) О. Духновича. Укр. нар. течія стала виявлятися наприкінці 1890-х рр. Серед В. Галичини на поч. 20 ст. варто відзначити діяльність Укр. видавн. спілки (від 1898; кер. – М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк). Випускалися книжки наук. й белетристичні. Широку видавн. діяльність розвинуло НТШ. У 1890-х рр. гніт цензури став дещо меншим. Видавалися книжки для народу. З ініціативи Б. Грінченка, коштами І. Череватенка В. у Чернігові 1894–1902 випустило бл. 50 назв книжок накладом 5–10 тис. прим. 1896 у Києві засн. В. «Вік» (О. Лотоцький, С. Єфремов, В. Доманицький), що в умовах рос. цензури до 1914 випустило 140 назв книг. В. діяли у Києві, Одесі, Харкові, С.-Петербурзі (Благодійне товариство видання заг.-корисних і дешевих книг). Після 1905 кількість В. зростає. Гол. видавн. осередком став Київ. Серед В. виділялися: [«Дзвін»](#), [«Дністер»](#), [«Ранок»](#),

«Українське видавництво в Катеринославі», «Час». Книжки видавали: товариство «Просвіта», Укр. наук. товариство у Києві, кооперативи, земства, приватні видавці. Діяльність укр. В. було перервано під час 1-ї світової війни, а також репресіями уряду в Рос. імперії. До відновлення видавн. справи на зах.-укр. землях книжки виходили переважно заходами СВУ, видавництва М. Залізняка – у Відні. Після 1918 спостерігається піднесення видавн. діяльності в Україні: діяли В. «Час», [«Вік»](#), «Дзвін», «Криниця», Всеукр. видавниче товариство вчителів, [«Дніпросоюз»](#), «Сяйво», «Рух», Укр. В. Є. Вирового. 1919–20 на Правобережжі виходили книги й газети мін-в УНР. 1920 укр. В. були закриті. На поч. 1930-х р. великими накладками випущено твори укр. белетристики, наук. літературу, підручники, словники. У 1920-х рр. діяли такі В.: Держ. В. України (ДВУ, 1919–30), кооп. В. Наркомюсту, ВУАН, [«Книгоспілка»](#), [«Культура»](#), «Наукова думка», «Радянський селянин», «Рух», «Слово», «Сяйво», «Укр. робітник», «Червоний шлях». 1930 видавн. справа в УРСР у зв'язку з посиленням уряд. тисків була реорганізована. ДВУ перетворено на Держ. видавн. об'єдн. України (ДВОУ), до складу якого увійшли спеціалізов. держ. В.: «Література і мистецтво», «Рад. школа», «Молодий більшовик», «Укр. робітник», «На варті». 1934 систему ДВОУ ліквідовано, мережу В. УРСР підпорядковано «Госиздату» в Москві. Темат. і мовна політика В. формувалася відповідно до ідеол. доктрини рад. тоталітар. системи; книговидавн. справа в Україні перебувала у монополії держави. У 1990-х рр. більшість В., що існували в системі Держкомвидаву УРСР (усього 25), зберегли свій статус, деякі змінили назви: «Політвидав України» – на «Україна», «Рад. письменник» – «Український письменник», «Рад. школа» – «Освіта», дніпроп. «Промінь» – «Січ»; [«Будівельник»](#) і «Техніка» об'єднано під назвою «Техніка». На базі видавн. об'єдн. [«Вища школа»](#) 1990 утвор. самоств. держ. В., які спеціалізуються на випуску навч., довідк., наук. літ-ри для потреб ВНЗів: «Вища школа», «Либідь» при Київ., «Світ» при Львів. університетах. Поперед. спеціалізації дотримуються В.: [«Веселка»](#), [«Дніпро»](#), [«Донбас»](#), [«Здоров'я»](#), [«Каменярь»](#), [«Карпати»](#), «Маяк», «Мистецтво», «Молодь», «Наукова думка», «Таврія», «Укр. письменник», «Урожай», хоча обсяги продукції за назвами і накладом скорочено. 1991–96 найвищі показники за кількістю назв і накладками книг та брошур мали В.: «Освіта», «Либідь», «Вища школа», «Наук. думка», «Веселка», «Світ». Загалом обсяг продукції держ. В. мав тенденцію до скорочення. За даними Книжк. палати України, частка держ. сектору вітчизн. книговидання 1997 за кількістю назв складала 46,6, за накладками – 59,4 %. Активніше працювали новоутвор. В. і видавн. організації різних форм власності. В Україні на поч. 1998 їх налічувалося бл. 1100. Однак переважна їх більшість – малопродуктивні (кілька назв на рік), домінувала рос. книга. Помітна тенденція до збільшення кількості В., які протягом року не надрукували жодної книжки (у 1997 – 788 проти 252 у 1996). У цьому блоці В. тривали процеси структуризації за типол. і темат. ознаками. Серед засн. новоутвор. В. – навч. заклади і наук. установи, громад. і політ. організації та асоц., приватні особи, ЗМІ. Чіткішою стала спеціалізація В. недерж. форми власності. Значна їх кількість гол. напрямом діяльності визначає випуск навчальної ([«Генеза»](#), [«Знання»](#), [«Зодіак-Еко»](#), «Навчальна

книга», «Школярник»), дит. («А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», «Котигорошко»), юрид. («Юрінком», «Ін-Юре»), богослов. («Свічадо») літ-ри. Вузькопрофіл. В.: комп'ютерна («Діалектика»), картографічна («Картографія», «Мапа України»), сільськогосподарська («Нива»), екологічна («Зелена Буковина») літ-ра. Серед новоутвор. В. із чіткою орієнтацією на укр. нац. книговидання – київ. «Основи» (бл. 60 назв на рік, переважно україномовні переклади класич. творів у галузях філософії, історії, економіки, менеджменту), «Абрис», «Альтернативи», «Бібліотека українця», «Видавництво ім. Олени Теліги», «Криниця», «Наша культура і наука», «Обереги», «Просвіта», «Рада», «Українознавство». Створ. групи приват. В. в обл. центрах. Зі сх. регіону слід виділити «Око», «Ранок», «Торнадо», «Фоліо». Із зх. регіону – «Афіша», «Кальварія», «Піраміда». Простежується відновлення традицій книговидавн. справи періоду УНР, коли серйозно налаштовані видавн. підрозділи діяли не лише в обл., а й у райцентрах. Із найцікавіших – видавн.-полігр. фірма «Абетка» з Кам'янець-Подільського, «Відродження», «Вік» (м. Коломия Івано-Фр. обл.), «Укр. народознавство» (сміт Опішня Зіньків. р-ну Полтав. обл.). Результативно працює в Україні й перенесене з Америки укр. В. «Смолоскип». За перші роки держ. незалежності зусиллями укр. В. читачеві повернуто величез. пласт літ-ри з нац., духов. відродження українського народу, твори визнач. укр. істориків, літераторів, мовознавців, етнографів, чії імена у рад. роки було вилучено з літ. й наук. обігу. Такі твори вийшли у популяр. міжвидавн. серіях: «Пам'ятки історичної думки України», «Літературні пам'ятки України», «Українська діаспора», «Культурна спадщина України», «Гетьмани України», «Золота бібліотека школяра» та ін. Побачили світ понад 180 книг 200-том. серії «Книга пам'яті України». Із 6308 назв книг і брошур, випущ. 1997, 3141 – укр., 2365 – рос., 802 – ін. мовами. Укр. В. також випускають книги угор., румун., словац., польсь., чес., нім., кримськотатар., євр., болгар., гаґауз., грец., грузин., білорус. та ін. мовами. Найбільший україномов. наклад за останні роки мали видання: «Конституція України» – 1 млн прим. (В. Укр. правн. фундації «Право»), «Рідна мова» – 600 тис. прим. («Освіта»), «Я і Україна» – 500 тис. («Форум»). Порівняно з результатами діяльності В. у ін. країнах світу укр. книговидання значно програє. Так, 1995 в Україні вийшло лише 6,1 тис. назв книг і брошур, тоді як у США – 140 тис., Великій Британії – 80 тис., ФРН – 65 тис. назв. 1997 за кількістю назв виданих книг Україна вийшла на рівень 1958, а за накладом – на рівень 1990. Причини сповільнення розвитку вітчизн. книговидання – недосконалість законодавства, відсутність протекціоніст. політики з боку держави щодо нац. книги. За роки незалежності активізувалася міжнар. діяльність В., передусім державних. Уперше укр. книгу було представлено окремими стендами на Міжнар. книжк. ярмарках 1994–96 у Ляйпцизі, Франкфурті-на-Майні, Лондоні, Женеві. Найактивніше ведуть цю діяльність В. «Веселка», «Либідь», «Наук. думка», «Освіта», «Основи».

Укр. В. і видавн. організації на еміграції розвивалися в умовах, відмінних від тих, що існували в Україні: їхні засновники були вільними у виборі своїх видавн. програм, а

потужність і тривалість у часі книговидавн. руху в країнах компакт. переселення українців залежала здебільшого від благодій. пожертв самих українців. Після поразки укр. визв. змагань видавн. осередки активно засновувалися там, де гуртувалися еміграц. укр. політ., наук., освітні організації – у Польщі, Чехо-Словаччині, Австрії, Німеччині. Від 1919 із наддніпрян. теренів до А в с т р і ї переміщено більшість нових укр. В., які постали в підрос. Україні після 1905, зокрема [«Вернигора»](#), «Дзвін», «Дніпросоюз», «Сяйво», «Укр. В. в Катеринославі». В. «Дніпросоюз» заснувало серію книжк. видань з укр. історії (праці М. Грушевського, В. Липинського), «Вернигора» – серію шкіл. підручників. У Відні 1920 створ. Союз укр. В. за кордоном, 1921 – Об'єдн. укр. В. Спочатку накладі сягали 10 тис. прим., однак надії видавців на швидку реалізацію віден. накладів не справдилися: через екон. кризу, яка охопила Австрію, укр. В. були змушені згортати діяльність.

У Б е р л і н і діяли «Укр. В. в Катеринославі» (темат. діапазон – істор. література, видання для дітей, словники та підручники для вивчення української мови) та «Укр. накладня» (з м. Коломия, нині Івано-Фр. обл.). Серед новоутвор. В. на нім. землях – *«Українське слово»*. Найбільші за кількістю і накладками – серії «Б-ка “Укр. слова”», «Укр. нар. б-ка». Видавн. центром став Укр. наук. інститут у Берліні (1926–45). З його маркою вийшли три томи «Записок Укр. наук. інституту», де друкувалися матеріали укр. і нім. мовами; 1933–38 видавався період. бюлетень «Вісті Укр. наук. інституту в Берліні». Вийшла друком низка словників, серед яких – фундам. «Німецько-український словник». Значна частина видань готувалася до друку нім. мовою і призначалася для нім. читача. 1922 у Берліні засн. «В. укр. молоді», програм. діяльністю якого було задекларовано просвіту дітей укр. емігрантів. 1-й проект – наук. зб. «Звідомлення ВУАН». До серед. 20-х рр. у Німеччині діяло 13 укр. В.

Друкування укр. книжок у Ч е х і ї започаткувало 1919 кооп. видавн. товариство «Всесвіт». Із заснуванням у Празі УВУ, Укр. госп. академії в Подебрадах та ін. наук., освіт. та громад.-культур. організацій обсяги україномов. видань збільшилися. Такі видання здійснювалися переважно літографіч. способом, накладі – 200–300 прим. 1923 у Празі засн. Укр. громад. видавн. фонд. У реалізації проектів були задіяні В. «Нова Україна», «Вільна спілка», «Укр. студент», а також Укр. клуб у Празі. Праз. філія київ. товариства «Час» здійснила видання чес. мовою серії брошур «Пізнаймо Україну», низку перекладів творів класиків укр. літ-ри. Укр. емігранти у Празі продовжили розпочату у Відні традицію видання на чужині книгознав. журналів. Від 1922 у Подебрадах виходив часопис «Укр. книгознавство», ж. «Книголюб». Значну фінанс. допомогу укр. В. надавав чес. уряд.

Корені укр. видавн. справи у П о л ь щ і беруть початок від друків Ш. Фіоля, здійсн. 1491 на замовлення укр. громади у Кракові. Восени 1920 у м-ку Тарнув сформувався укр. видавн. осередок, пов'яз. зі створенням І. Огієнком В. «Укр. Автокефал. Православна Церква» (опубл. понад 40 вип. брошур церк.-істор. та культурол. тематики). Виданням книжок займалися кілька укр. організацій, зокрема товариства «Сонцесвіт», «Освіта», В. «Тризуб». У Варшаві

1933–39 функціонувало В. «Наша культура», видавало ж. «Рідна мова», «Наша культура», книжк. серію «Бібліотека українознавства». Під час 2-ї світової війни знач. масив укр. книг випустило дозволене нім. владою у Сх. Європі Укр. В. у Кракові.

Першим укр. В. у Ф р а н ц і ї слід вважати «Укр. друкар» (1923). Різноманітну книжк. продукцію активно видавали ред. ж. «Тризуб» (Париж, 1925–40), Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі. 1938 засн. незалежне підприємство з чітко окресленою нац. приналежністю – Першу укр. друкарню у Франції.

На амер. континенті першою започаткувала видавн. діяльність ред. г. «Свобода» (США), у Канаді – «Канадій. фармер» (1903) та «Укр. голос». Потуж. видавн. осередком стає від поч. 20 ст. Вінніпег. 1908 тут засн. «Руську друкарню» і видавн. концерн «Руська книгарня», від 1910 – «Укр. видавн. спілка».

Після 2-ї світової війни поживавлення видавн. діяльності спостерігається у Н і м е ч ч и н і, у таборах укр. полонених. З актив. утворенням при таборах літ. об'єдн. та культур.-наук. інституцій виникла потреба у послугах досвідчених видавців. Так, засн. 1945 Мист. укр. рух (МУР), не маючи влас. В., випускає свої видання під видавн. маркою «Золота брама». Найближче до МУРу стояли В. «Українська трибуна», яке виросло з однойм. громад.-політ. тижневика націоналіст. напрямку й існувало у Мюнхені 1946–49, та В. «Прометей» (м. Новий Ульм, 1946). У 1946–48 діяло В. «Орлик». У британ. зоні окупації функціонували В. [«Бистриця»](#), [«Заграва»](#), [«Рідна школа»](#). Більший видавн. рух відзначався в амер. зоні окупації. У серед. 40-х рр. діяло бл. 50 укр. видавн. осередків. Серед активних – «Вернигора», «Укр. видавн. спілка». Жодного укр. В. не зафіксовано у франц. зоні окупації Німеччини. Мюнхен. В. «Молоде життя» опублікувало «ЕУ» (1955–84). Наприкінці 40-х рр. «Молоде життя» одним із перших серед еміграц. В. Європи звернуло увагу на необхідність налагодження мережі збуту укр. видань у країни світу, організувавши «Висилкову книгарню». У 50–70-х рр. у Німеччині працювало 11 укр. В. (переважно у Мюнхені) та 5 друкарень. Найпотужніше В. за кількістю видань та накладками – [«Дніпрова хвиля»](#). Помітною за цей період стала серія наук. видань УВУ в Мюнхені.

У Франції до вже діючих довоєн. видавн. осередків долучилося Націоналіст. В. в Європі з його бібліотеч. серією «Вільна думка», основу якої склали самвидавні матеріали з України, зокрема твори І. Дзюби, Є. Сверстюка. НТШ випустило 26 чисел інформ. бюлетеню «Вісті Європ. відділу НТШ» (тираж – 150–600 прим.).

Після розформування таборів переміщ. осіб укр. видавн. продукція зростає кількісно і якісно передусім у США. Від поч. 50-х рр. тут видавалося 55–60 % книжк. продукції укр. еміграції. Найвідоміші В. та видавн. організації – «Говерля», «Булава», «Червона калина», «Смолоскип» (1967).

У Канаді після 2-ї світової війни помітно зрости обсяги укр. друків видавн. спілка «Тризуб», «Наша культура», переміщене з Польщі і Швейцарії і проваджене у Вінніпезі до серед. 60-х рр. митрополитом Іларіоном. У серед. 90-х рр. В. Канад. інституту укр. студій розпочало перевидання 10-том. «Історії України-Руси» М. Грушевського в перекладі англ. мовою.

Укр. В. в А в с т р а л і ї з'явилися з огляду на те, що було потрібно задовольняти культурні запити укр. громади. Видавничі заходи та ініціативи були аматорськими. Повноцін. укр. В. (з полігр. базою, редакцією, мережею розповсюдження) в Австралії немає. Автори та установи видають публікації незнач. тиражами, розповсюджують влас. засобами. Книжк. ринок обмежується самою Австралією, 10–15 % накладів поширюється поза нею. Укр. книгарні, за винятком малих кіосків в укр. установах, майже відсутні. Першими почали видавати книги редакції газет. У г. «Єдність» (Аделаїда) та «Вільна думка» (Сідней) у 1950-х рр. видано кілька невеликих книг укр. австрал. авторів. У Мельбурні 1953 створ. В. [«Ластівка»](#) (засн. Д. Нитченко), яке видавало белетристику, альманах «Новий обрій». Була спроба друкування книг та брошур Укр. висилковою книгарнею в Мельбурні. Наприкінці 1950-х рр. у Мельбурні приватне В. намагався створити Б. Ігнатів. Заходами В. «Рідна мова» опубл. у Мельбурні 1960–70-х рр. шкіл. читанки, у 1979 – укр.-англ. та англ.-укр. словники. Навч. програми та шкіл. підручні матеріали друкувала Укр. центр. шкіл. рада. Найбільше укр. В. в Австралії – «Просвіта», засн. 1969 Укр. православ. церквою у Мельбурні. Видає реліг. літературу, літ. твори, поточні інформ. матеріали. Укр. православ. церква друкує свої видання у різних В., від кін. 1980-х рр. – у Канберрі при ж. «Праця і життя». В Аделаїді 1982 створ. приватне В. «Книга» (кер. і власник М. Цюрак), яке опубл. кілька передруків та оригін. творів. НТШ в Австралії видало наук.-популяр. (зокрема зб. «Українці в Австралії»), белетрист. твори, кн. для дітей. С. Радіон циклостил. способом видав частину зредагованих ним праць під егідою представництва Укр. Могилян.-Мазепин. академії в Мельбурні. Деякі автори видали свої твори влас. коштом. Серед виданих в Австралії укр. книг – зб. новел В. Русальського (Аделаїда, 1951, В. «Світ»), зб. нар. оповідань та спогадів «Світлотіні» М. Лазорського (1973, філія літ. об'єдн. «Слово»), зб. оповідань «Самотність» О. Барчинського (1988, В. «Світ»). «Пласт» та ін. організації влас. засобами видають виховні матеріали. Окремі австрал. укр. автори друкують свої твори поза Австралією у більших укр. В. Німеччини, Великої Британії, США, Канади, України. 1978 у Мельбурні Ю. Ткач заснував В. [«Байда»](#), що спеціалізується на англомов. виданнях (переклади з української) та передруковує видані в Україні твори. П. Кардаш випускає книги-альбоми про Україну та діаспору у влас. В. «Фортуна» (Мельбурн). Кілька фахових дослідж. укр. авторів, зб. конф., симпозіумів з'явилося в австрал. університ. В. Укр. громадою в Австралії видано понад 130 назв книг, заг. тиражем бл. 200 тис. прим. Кількість імпортов. з України книг зросла. Укр. видавн. справа в Австралії не є прибутковою, однак книжк. продукція українців Австралії свідчить про знач. внесок у збереження укр. культури та ідентичності. У темат. діапазоні

видавн. продукції укр. діаспори можна виокремити такі напрями: наук.-популярні твори з істор. минулого українського народу; укр. переклади кращих зразків світ. літ-ри; навч. література для вивчення української мови; збірки оповідань, віршів письменників укр. діаспори; календарі; наук. праці УВАН; твори письменників, науковців, політ. і громад. діячів, заборонені рад. режимом. Сучасне діаспорне книговидання помітно послабилося. Даються взнаки асиміляц. процеси; поступово відходить від актив. громад.-культур. діяльності старше покоління українців, яке належало до «політ. еміграції», для яких справою життя було намагання затримати в країнах нового поселення свою укр. ідентичність; 4-а хвиля еміграції з України, яка почалася із розпадом СРСР і падіння «заліз. стіни», в основі своїй є «заробіткова», і тому громад.-політ. інтереси для неї не є пріоритетними. Зменшення інтересу до книги взагалі і української зокрема на амер. континенті розпочалося наприкінці 60-х рр. Конгрес українців Канади 1965 ухвалив спец. резолюцію щодо необхідності посилення уваги українців до книги, надруков. рідною мовою. Укр. В. в діаспорі своєю різноманіт. друков. продукцією є одним з гол. чинників у самоусвідомленні та самоствердженні переселенців з укр. земель як представників однієї нації. Див. також [Видавнича справа](#).

Рекомендована література

1. Марунчак М. Студії до історії українців Канади. Т. 3: Історія преси, літератури і друку піонерської доби. Вінніпег, 1968–69;
2. Bibliography of Ukrainian in Australia and New Zealand. Ukrainian Studies Center. Sidney, 1988;
3. З історії видавництва «Освіта». К., 1995;
4. Прибега Н. Нова палітра «Мистецтва» // Палітра друку. 1996. № 2;
5. Мельник І. «Світ» відчиняє двері у світ // Там само. № 3;
6. Видавництво «Преса України». 1919–1999. К., 1999;
7. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції. 1919–1939. К., 1999;
8. Бобик П. Й. Видавництво «Відродження» – для відродження України. Дрогобич, 2001;
9. Видавництва, видавничі та книгорозповсюджуючі організації: Довід. К., 2001;
10. Видавництво «Закарпаття»: Штрихи історії і сьогодення. Уж., 2001;
11. Видавництво [«Либідь»](#): Книги і люди. К., 2002;
12. Тимошик М. Історія видавничої справи. К., 2003.

Бібліографічний опис:

Видавництва / М. С. Тимошик // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-33940>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).